

"TARTU ÜLIKOOLI TOIMETUSTE" VAHETAMINE VÄLISMAA
TEADUSASUTUSTEGA

Leida Alver

Maaailmasõja tõttu katkenud publikatsioonide vahetuse taastamiseks tegi 1918. a. esimese katse nn. landesuniversiteedi raamatukogu direktor W. Schlüter, pöördudes sellekohase ettepanekuga 245 endise vahetuspartneri poole /19, l. 16-17/. Valitseva poliitilise olukorra tõttu 1918. ega 1919. a. vahetussuhteid elustada ei õnnestunud.

1920. a. alustati uuesti ettevalmistusi vahetuse taastamiseks. F. Puksoo esitas ülikooli rektorile teaduslike asutuste nimekirja, kellega pidas vajalikuks hakata vahetama akadeemilisi publikatsioone. Nimekirjas oli 149 välismaa asutust /2, l. 84-87/. Vähehaaval toimuma hakanud vahetuse kohta mainitakse raamatukogu 23. okt. 1920. a. kirjas ülikooli valitsusele, et "... raamatukogu on saanud välismaalt ja saatnud sinna 1920. aastal ainult raamatuid..." /2, l. 142/. See lubab järeldada, et ajakirju ja jätkväljaandeid veel ei vahetatud.

1921.a. hakkas ülikool välja andma "Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetusi - Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis", mis jätkas tsaariajal ilmunud "Ученые записки Имп. Дре́вского университета" seeriat. Esialgu ilmusid "Toimetused" kahes seerias: "A. Mathematica, physica, medica" ja "B. Humaniora". 1929. a. lisandus kolmas seeria - "C. Annales". "Toimetuste" artiklid olid eesti, inglise, prantsuse, saksa, vene, itaalia või ladina keeles.

11. jaan. 1921 esitas F. Puksoo rektorile uue nimekirja, seekord kõikide nende asutuste kohta, kellele raamatukogu soovis toimetisi ja dissertatsioone saata /1, l. 15/.

Nimekiri oli jaotatud 3 ossa:

- 1) asutused, kellele tsaariajal saadeti toimetisi;
- 2) asutused, kes saatsid Tartu ülikoolile oma väljaandeid;
- 3) asutused, kellega varem vahetust ei toimunud.

Otsuse tegemisel, milliste välismaa teadus- ja õppeasutustega raamatukogul oleks soovitatav vahetusse astuda, toetus ülikooli valitsus raamatukogukomisjoni ettepanekutele. Suurte trüki- ja postikulude tõttu soovitati vahetusasutuste arvu võimalikult piirata. Jõudsalt kasvava vahetuse tulemusena ei võimaldanud raamatukogule postikuludeks eraldatud summad juba 1923. a. kõigile partneritele lubatud toimetisi väljastada. 1923. a. juulis pöördus F. Puksoo ülikooli valitsuse poole finantsabi saamiseks. Ta pidas ülikooli publikatsioonide levitamist välismaal väga tähtsaks Eesti olude tutvustamise ning raamatukogu väliskirjandusega komplekteerimise seisukohalt. Üksnes toimetiste vastu sai raamatukogu juba 100 nimetust ajakirju. Perioodiliste väljaannete vahetuse intensiivistamisele aitas kaasa seegi, et toimetiste uute numbritega koos saadeti ka enne maailmasõda ilmunud aastakäike. Ülikooli kuraator P. Põld suhtus probleemisse mõistvalt: "Peaks katsuma sellest raskusest üle saada, kui mitte muidu, siis erisummadest krediiti nõutades. Igatahes ei tohiks raamatute saatmine raha pärast viibida." /6, l. 325/.

Ajavahemikus 1. dets. 1920 - 1. nov. 1921 saatis raamatukogu toimetisi 330 välismaa teadusasutusele /1, l. 191/. Neist 166-ga varasemad kontaktid puudusid /21, l. 19, 21-23/. Kõige arvukamalt saadeti toimetisi Saksamaale (54 asutust), järgnesid Ameerika manner (43), Prantsusmaa (32), Soome (25) ja Inglismaa (22). Teistesse riikidesse saadeti vähem.

Kaugeltki kõikidest asutustest, kellele toimetisi saadeti, ei kujunenud vahetuspartnereid, mille tõttu vastastikutest vahetuspunktide arv välismaal ületas 300 piiri alles 1930. a. (vt. lisa 2).

Asutustest, kuhu toimetisi saadeti, olid eelistatumad ülikoolid. Paljudega neist (Viini, Londoni, Berliini jt.) ulatusid sidemed juba möödunud sajandisse, kuid arvukalt lisandus ka uusi (Oxfordi, Praha, Toronto, Illinoisi jt.). Teaduste akadeemiatest loodi suhted lisaks varasematele (Amsterdami, Brüsseli, Rooma jt.) paljude uutega (Soome TA Helsingis, Preisi TA Berliinis, Saksi TA Leipzigit, Kalifornia TA ja Franciscos jt.). Juba 1920.a. hakati vahetama ka Briti Muuseumiga Londonis, Itaalia Rahvusraamatukoguga Roomas ja Kongressi Raamatukoguga USA-s. Neile lisandus ühinguid, institute ja muuseume (Loodusuurijate Selts Zürichis, Ida-Euroopa Instituut Roomas, Smithsoni Instituut Washingtonis, Tšehhoslovakkia Rahvusmuuseum Prahas jpt.).

Raamatukogu aruande (1. dets. 1920 - 1. nov. 1921) põhjal /1, l. 192/ selgub, et oma väljaandeid on saatnud 95 välismaa asutust (22 Ameerikas, 23 Saksamaal, 13 Soomes, 9 Rootsis jne.). Nende hulgas oli selliseidki, kelle väljaanded ei pakkunud Tartu ülikooli raamatukogule huvi (mitteprofiilsed, vähese väärtusega). Sel puhul ei sõlmitud vahetuskokkulepet, millest on tingitud ka erinevus tabeli arvudega (vt. lisa 2).

Uute vahetussuhete teket soodustas huvi Eesti ja vastloodud Balti riikide vastu üldse. Nii pöördus Ida-Euroopa Instituut Roomas Tartu ülikooli valitsuse poole vahetusettepanekuga. Nad soovisid vahetada oma kuukirja "L'Europa Orientale" "Toimetuste" vastu /4, l. 339/. Instituudi ülesandeks oli uurida vastloodud Balti riikide rahvaste elu ja tegevust.

Asutuste kõrval, kes vastasid omapoolsete saadetistega, oli neidki, kes ei soovinud regulaarset vahetust ülikooli raamatukoguga. Põhjenduseks toodi vahetussidemed teiste Tartu teadusasutustega. Näit. teatas Yale'i ülikooli raamatukogu, et nemad saadavad oma väljaandeid "Memoirs" ja "Transactions" Tartusse nii Loodusuurijate Seltsile kui ka Õpetatud Eesti Seltsile ning ei pea vajalikuks veel ühe komplekti saatmist samasse linna /15, l. 210/.

Vahetuse jõudsast kasvust annab tunnistust raamatukogu aruanne (1. nov. 1921 - 1. nov. 1922), kus mainitakse: "... iseäranis röömustavaks nähtuseks tuleb lugeda asjaolu, et väljamaa teaduslikkude õppeasutuste arv, kes vahetusena ülikooli "Acta'de" vastu saadavad omi publikatsioone ja dissertatsioone, suureneb iga päevaga. Sel aastal sai ülikooli raamatukogu 485 raamatut ja ajakirja, 1789 dissertatsiooni, 796 dissertatsiooni äratõmbeid (Auszüge) ja 314 loengute kava." /5, l. 320/.

Saadetud väljaannete eksemplaride arvu poolest paistsid eriti silma USA teadusasutused, näit. Carnegie Instituut, Smithsoni Instituut, Ameerika Ühendriikide Rahvusmuuseum, Ameerika Etnoloogia Büroo ja Leland'i ülikool Kalifornias.

1924.a. jaanuaris püüdis ülikooli raamatukogu Eesti saatkonna abiga Pariisis elustada vahetust Prantsusmaa ülikoolidega, sest vaid Pariisi ja Lyoni ülikool olid toimetiste vastu oma publikatsioone saatnud. Raamatukogu palus saatkonnal pöörduda Prantsuse haridusministeeriumi poole abi saamiseks ennesõjaaegse vahetuse, mis oli väga intensiivne, taastamisel. Siis olid 16 Prantsuse ülikooli "Tartu vene ülikoolile" dissertatsioone saatnud ja said nüüd "Tartu eesti üli-

koolilt "Toimetusi" /7, l. 9-10/. Eesti saatkonna abiga õnnestus küll muretseda kirjandust, kuid mitte ennistada vahetust loodetud ulatuses. Elavnemine saabus alles 1930-ndate aastate keskel.

Sama aasta (1924) jaanuaris pöördus ülikooli raamatukogu regulaarse vahetuse ettepanekuga 9 Saksamaa ülikooli raamatukogu poole, kellega seni veel vahetust polnud /7, l. 16, 19-30/. Koheselt reageerisid Würzburgi, Königsbergi, Kieli, Jena ja Erlangeni ülikooli raamatukogu. Breslau ülikooli raamatukogu teatas, et neil on Tartule määratud 23 pakki juba mitu aastat ainult kõrge postitერიifi tõttu saatmata. Nende ettepanek oli koondada kõik Saksa asutuste pakid Tartu ülikooli raamatukogule edasitoimetamiseks ühte kohta, näit. Eesti saatkonda Berliinis. See ettepanek jõustuski samal aastal, kusjuures Tartu raamatukogu lubas tasuda transpordikulud vastava arve saamisel /7, l. 57/.

Enne vahetuskokkuleppe sõlmimist tundis nii mõnigi asutus huvi selle vastu, millistes keeltes antakse välja Tartu ülikooli publikatsioone. Vastuseks Jena ülikooli järelepärimisele 1924.a. teatati, et seni ilmunud üheksas toimetiste numbris avaldatud artiklitest olid 32 saksa, 3 prantsuse, 5 inglise, 2 vene, 1 ladina ja 8 eesti keeles. Viimasele kahele oli lisatud ka saksa- või prantsuskeelne resümee /7, l. 159, 161/.

Kokkuhoiu nimel oli osa välismaa ülikoolide raamatukogusid sunnitud vahetust piirama. Näit. teatas Minnesota ülikooli raamatukogu (USA), et seoses väljaannete kallinemise, annetusteks ning vahetuseks ettenähtud eksemplaride arvu vähendamise tõttu on väikesetiraažilisi publikatsioone võimalik saata ainult asutustele, kes neid otseselt vajavad. Suurematiraažilisi väljaandeid oli neil võimalik vahetada asutustega, kes annavad materjale võrdselt vastu. Ainult üksikute väljaannete trükiarvust piisas enam-vähem täielikuks nõudmiste rahuldamiseks. Kirjale lisatud ankeedi vastuste põhjal lubati otsustada edasise vahetuse käik /8, l. 11/. Tartu ülikooli raamatukogu, olles huvitatud vahetusest Minnesota ülikooli raamatukoguga, lootis, et "Toimetuste" seeriad on ekvivalentne vahetusmaterjal. Arhiividokumentidest nähtub, et intensiivne vahetus Minnesota ja Tartu ülikooli raamatukogu vahel toimus kuni 1940. aastani.

Paljud vahetuspartnerid nõustusid saatma oma väljaannete sõja tõttu seismajäänud aastakäike. Nii saatis Lane'i Meditsiiniraamatukogu Kaliforniast ajakirja "Journal of the Ame-

rican Medical Association" (JAMA) kõik seniilmunud 81 köidet (1883-1923).

Tõhusat abi kirjanduse hankimisel Inglismaalt osutas Eesti saadik Londonis, dr. O. Kallas. Tema kaastööl sõlmiti vahetuskokkulepped mitme sealse ülikooli (Leeds'i, Hull'i, Edinburgh'i) raamatukoguga. 1927. a. kirjutas O. Kallas F. Puksoole: "Saatsin Tartu Ülikooli "Acta" Sir Denison Rossile. Ta on Londoni Ülikooli Orientalistika Instituudi (School of Oriental Studies) direktor ja on ka Eestist seda-võrd huvitatud olnud, et sõjaaegu Eesti-inglise sõnaraamatu käsikirjas valmistas." /9, l. 380/. O. Kallas soovitas D. Rossi, kuna ta esindavat seda ringkonda, kes välismaale (ka Eestisse) soodsamatel tingimustel püüavad raamatuid mu-retseda. Vahetuspunktide kartoteegi andmetel sõlmiti kokku-lepe TÜ raamatukogu ja Londoni Ülikooli Orientalistika Ins-tituudi vahel 1926. a.

O. Kallas jälgis tõsise huviga ülikooli raamatukogu va-hetussuhete arengut. Näit. soovis ta teada, kellele raamatu-kogu 1927.a. Suurbritannias ja Hollandis väljaandeid saatis, kas keegi on ka vahetusettepaneku tagasi lükanud. Vastuses loetles F. Puksoo nimetatud maade vahetuspartnereid, keda oli vastavalt 18 ja 9. Ta teatas, et raamatukogu sellekohas-tesse ettepanekutesse on seni jaatavalt suhtunud /9, l. 567/. Kirjanduse komplekteerimiseks USA-st pöördus F. Puksoo 1927. a. Kongressi Raamatukogu Ida-Euroopa osakonna juhataja P. Speegi poole. Kuna P. Speek end publikatsioonide vaheta-mise osas asjatundjaks ei pidanud, soovitas ta pöörduda peakonsul V. Muti poole, kel sellekohaseid teadmisi ja koge-musi rohkem /11, l. 93-100/. Kirjavahetusest nähtub, et V. Mutt abistas ülikooli raamatukogu peamiselt kirjanduse ostmise küsimustes. Ta nimetas raamatukauplusi, kellelt oli soodsam osta ja kes ettemaksu ei nõudnud /11, l. 102/.

Kuigi Eesti välissaatkonnad abistasid TÜ raamatukogu va-hetussidemete ennistamisel ja sisseseadmisel, tekkis mõni-kord ka arusaamatusi toimetiste levitamisel. Nii olid Eesti saatkondadesse Poolas, Prantsusmaal ja Itaalias saadetud ek-emplarid "kinni küllutatud", sest adressaadid polnud eelne-valt kooskõlastatud. Edaspidi välditi sihituseeta saatmist, vältimaks taolisi segadusi.

Vahetussuhete loomisel lepiti enamikel juhtudel kokku ka tingimustes. Kuigi rakendati erinevat vahetusekvivalenti, toimus vahetus vastavalt võimalustele. Osa asutusi rakendas

ka rahalist ekvivalenti, võttes aluseks oma maa valuuta (Chicago ülikooli raamatukogu - dollarid) /10, l. 28/. Mõni oli nõus vahetama vaid eksemplar eksemplari vastu (Lane'i Meditsiiniraamatukogu USA-s, Saksa Teaduste Abistamise Ühing jpt.).

Postioperatsioonide hõlbustamiseks oli mitmes riigis loodud vahetusteenistus. USA-s juhtis seda tööd Smithsoni Instituut Washingtonis, Saksamaal Saksa Teaduste Abistamise Ühing Berliinis, Belgias vahetusteenistus Brüsselis jne.

Smithsoni Instituut pöördus 1922.a. juunis Tartu ülikooli raamatukogu poole järelepärimisega, kas see oleks nõus alaliselt tegutsema vahetusagendina kogu Eesti ulatuses. Ta saatis kõik Eesti asutustele määratud väljaanded ülikooli raamatukogule jaotamiseks vastavalt adressaatidele. Kirjavahetusest ei selgu, kuidas raamatukogu suhtus tehtud ettepanekusse. Võib vaid oletada mittenõustumist või isegi mitte-reageerimist, sest juba sama aasta detsembris teatas instituut, et saatis ülikooli raamatukogule määratud raamatukasti koos teistele Eesti raamatukogudele ettenähtud pakkidega Riigiraamatukokku Tallinnas. Tõenäoliselt saatis Smithsoni Instituut kõik Eestile, sealhulgas ülikooli raamatukogule määratud pakid ka edaspidi Riigiraamatukogu kui oma "eesti agendi" kaudu, nagu instituudi kirjas mainitakse /18, l. 249/.

Ülikooli raamatukogu ise kasutas peale välisriikide vahetustsentrumite veel saatkondade, välisministeeriumi, ekspeditsioonikontorite ja ka eraisikute abi trükiste edastamisel.

Välismaalt saadetud materjale kontrollis Tallinna Tollivalitsus. Raamatukogule määratud väljaanded olid tollivabad, kuid eraisikutele saadetud raamatud kuulusid maksustamisele harilikus korras /12, l. 454/. Olukorra muutis keeruliseks asjaolu, et ülikooli raamatukogu tellis välismaalt raamatuid ka ülikooli õppejõududele. Et kindlaks teha, kellele saadeti tõeliselt kuulus, kontrolliti seda mitmel erineval meetodil. Valdavalt toimus see raamatukogus pakkide avamise ja vastava akti koostamisega politseikonstaabli ja kahe raamatukogutöötaja juuresolekul. Selline kord jäi kehtima 1936. aastani, mil kehtestati uus tolliseadustik /22, l. 12/. Sellele § 188 kohaselt "Tartu ülikoolile ja teistele teaduslikele ja õppeasutistele võib lubada välismaalt tuua tollita ja lihtsustatud korras esemeid, mis neil on tarvis laboratooriumi-

mide varustamiseks, uurimistödeks, analüüside tegemiseks või õpetamise otstarbeks" /17, l. 406/. F. Puksoo esitas raamatukogu vajadusteks järgmise tollivabade materjalide loetelu: raamatud, kaardid, noodid, käsikirjad, gravüürid jne. /17, l. 407/.

Aastaid 1920-1929 võib käsitleda kui vahetuse reorganiseerimise ja intensiivistamise perioodi.

10 aasta jooksul oli raamatukogu vahetuse teel täiendanud oma fonde üle 4000 raamatu, ligi 7000 jätkväljaande ja perioodika üksiknumbri, 29 000 dissertatsiooni, 23 käsikirja, 61 kaardi ja 500 eestikeelse trükisega. Raamatukogu aastaaruannetes esitatakse vahetusega hangitud väljaannete üldarv, eristamata välismaad. Samuti pole muude arhiividokumentide põhjal võimalik välja selgitada erinevatest riikidest saadud trükiseid, sest väljaannete registreerimisel ei märgitud trükiüksuste arvu.

Vahetusasutuste koguarv ulatus 1.IV 1929.a. 326-ni, neist välismaal 298 (vt. lisa 2).

1930-ndad aastad kujunesid välisvahetuse kõrgperioodiks. Kasvas vahetuspartnerite ning vahetatavate publikatsioonide hulk. Raamatukogu põhilise vahetusartikli "Toimetuste" publikitseerimine edenes jõudsalt, eriti B-seeria. Rekordarv numbreid - 5, ilmus B-seeriast 1931. ja 1940. aastal. Tavaliselt ilmus nii B- kui ka A-seeriast 2-3 numbrit aastas. C-seeriat ei antud välja igal aastal ja selle osatähtsus vahetamisel ei omanud erilist kaalu. Teaduslikult kõrgetasemeliste "Toimetuste" vastu oli välismaal suur huvi. Palju aitas kaasa enamiku numbrite väljaandmine teadusilmas kõige levinumates keeltes (inglise, saksa, prantsuse).

"Toimetuste" A-seeriat kasutas mitu rahvusvaheliselt tunnustatud referaatajakirja - "Quarterly Cumulative Index Medicus", "Chemical Abstracts" ja "Chemisches Zentralblatt" - indekseerimiseks teiste teadusväljaannete hulgas. Isegi siis, kui indekseeritavate hulka vähendati, nagu see toimus Ameerika Meditsiiniühingu "Quarterly Cumulative Index Medicus'e" puhul 1931. a., jäeti "Toimetuste" A-seeria 1000 nimetuse hulka. "Index Medicus'e" kõrge hinna tõttu ei nõustunud toimetuse seda vahetama. Pakuti odavamaid ajakirju, millest raamatukogu valis "Archives of Internal Medicine" ja "Journal of the American Medical Association" /13, l. 114/.

Tihenes side välismaa ülikoolidega, kelle teadustöö tulemustest andsid hea ülevaate raamatukogule saadetud trükised.

Arvukalt saadi USA ülikoolide publikatsioone, näit. "Bulletin of the University of the State of New York", "University of Washington Publications in Language and Literature", "Stanford University Publications", "University of Iowa Studies", "Brown University Papers" jne. Mainigem ka teiste maade väljaandeid, nagu "Publications of the Glasgow-University" (Inglismaa), "Uppsala Universitets Årsskrift" (Rootsi) jpt.

Järjest rohkem lisandus vahetajatele teaduste akadeemiaid ja teaduslikke seltse, näit. Flaami Akadeemia Gentis, Täppis- ja Loodusteaduste Akadeemia Madriidis, Jugoslaavia Teaduste Akadeemia Raamatukogu Zagrebis, Kuninglik Sõjanduse Akadeemia Stockholmis, Loodusteaduste Akadeemia Philadelphias, Norra Ajalooühing Oslos, Soome Keemiaühing Helsingis jmt.

Edukalt kulges vahetus nendel erialadel, millele Tartu ülikoolis suuremat rõhku pandi. Rektor J. Kõpu iseloomustuse kohaselt osutusid nendeks "koduloolised distsipliinid" - eesti ja soome-ugri rahvaste arheoloogia, ajalugu, rahvaluu- le, keel, kirjandus ja etnograafia. Loodusteaduste valdkon- nas geograafia, zooloogia ja botaanika koos vastavate eri- distsipliinidega /14, l. 538/. Eestis arendatavatelt eriala- delt ilmus ka rohkem kirjandust, mis võimaldas intensiivset vahetust. Huvi Eesti vastu välismaal realiseerus vastavate uurimisasutuste loomisega. Üheks selliseks asutuseks oli Greifswaldi ülikooli juurde kuuluv Soome Instituut, millel oli Eesti osakond, ja teiseks Budapesti ülikool. Greifswaldi ülikooli juures oli juba olemas hästikujundatud eesti raama- tu fond, mida olid nõu ja abiga aidanud luua soome profes- sorid J. Granö ja K. Krohn. Soome Instituut palus Tartu üli- kooli raamatukogul saata neile pidevalt oma publikatsioone /16, l. 49/. Sama sooviga esines F. Oinas, kes töötas eesti keele lektorina Budapesti ülikooli juures ja aitas kujundada sealset eesti raamatukogu, mis töötas kujuneda kõige ulatus- likumaks Ungaris.

Vaatamata vahetuse pidevale kasvule ei jõutud realiseeri- da kõiki toimetiste numbraid. Juba 1930-ndate aastate algul hakkas ülemäära suur laoseis raamatukogule muret tekitama. 1931. aastaks oli kõigi kolme seeria kohta kogunenud ca 28 000 eksemplari. Asja finantsilise külje kõrval tegi mure- likuks ka raamatukogu pööningule ehitatud laoruumi seisukord - laekonstruktsioonid võisid raskuse all variseda. 1932. a. pöördus F. Puksoo mitmel korral ülikooli valitsuse poole

palvega leida uus laoruum ja vähendada ka raamatukogule mõeldud eksemplaride arvu 500-lt 275-le /14, l. 343-344, 354/.

Omalt poolt püüdis raamatukogu laoiseisu vähendamiseks luua uusi vahetussuhteid. Koos õppejõududega selgitati välja võimalikke partnereid. Mitmel korral tehti ettepanekuid välismaa teadusasutustele vahetuse loomiseks. Paraku ei kulgenud uute sidemete loomine enam nii edukalt kui kümme aastat tagasi. Näit. 1931. a. nõustus vahetusettepanekuga 100-st asutusest, kelle poole pöörduti, vaid 50. Põhjuseks oli see, et õppejõudude poolt soovitatud asutused olid kitsa profiiliga ning huvitusid ainult ühest "Toimetuste" seeriast. F. Puksoo oli arvamusel, et vahetuse huvides tuleks jaotada see veel kitsamatesse seeriatesse, kas või teaduskondade kaupa Läti ja Kaunase ülikooli eeskujul /14, l. 344/.

Paljud asutused, kellele vahetusettepanek tehti, lükkasid selle tagasi, sest puudus oma raamatukogu (Washingtoni TA); Eesti väljaanded olid olemas teistes kohalikes raamatukogudes (Taani Ajaloo Selts Kopenhaagenis); puudusid oma väljaanded (Ameerika Psühholoogia Ühing); finantsolukord ei võimaldanud (Chicago Ülikooli Orientalistika Instituut); uurimisalad olid erinevad (Minneapolisise Kunstiinstituut); uurimisalad piirdusid ainult teatud regiooniga (Berliini Arheoloogia Selts); vahetasid ainult sama mahukate väljaannete vastu kui nende oma (ajakirja "Helvetica Physica Acta" toimetus) jne.

1930-ndatel aastatel, võrreldes 1920-ndatega, hakati ülikooli raamatukogus enam tähelepanu osutama järelkomplekteerimisele. I maailmasõja tõttu saamata jäänud väljaanded olid küll võimaluste piires järelkomplekteeritud, kuid uusi lünki tekkis pidevalt jooksva komplekteerimise käigus väga erinevatel põhjustel.

Esines juhtumeid, mil mõne ajakirja teatud numbrit levitati ainult ostu teel, olgugi et ajakiri kuulus vahetatavate publikatsioonide hulka (Rootsi ajakiri "Acta paediatrica" Vol. 11, 1930). Paljude ajakirjade varasemaid, enne vahetuskokkuleppe sõlmimist ilmunud numbreid osutus võimalikuks järelkomplekteerida vaid raha eest. Tihti jäid lünklikuks ainult propaganda eesmärgil levitatavate ajakirjade komplektid, sest sel puhul kasutati sageli vaid müügist ülejäänud eksemplare, mille arv iga konkreetse numbriga oli erinev.

Raamatukogupoolsed pingutused vahetussuhteid laiendada olid ühelt poolt küll vilja kandnud, sest 1938. aastaks ulatus vahetusasutuste arv üle 600 (vt. lisa 2), kuid samas selgus, et paljud asutused, kellele oli toimetisi saadetud, polnud midagi vastu saatnud. Ühepoolne saatmine otsustati lõpetada ning selle tulemusena annulleeriti ligi 100 kokkulepet. 1939. a. alanud II maailmasõjaga kaasnenud poliitiline olukord mõjutas ka ülikooli raamatukogu välisvahetust.

Nii teatasid 1940.a. juunis-juulis Iiri Kuninglik Akadeemia ja Tohoku Ülikooli Raamatukogu Jaapanis omapoolsete saadetiste kinnikülmutamisest. Põhjenduseks toodi maailmas valitsevast olukorrast tingitud häired transpordis ja sellest kartus, et pakid ei jõua sihtkohta /20, l. 155, 192/. Hakkas vähenema nii vahetussaadetiste kui ka vahetuspartnerite hulk.

Kogu vaadeldava ajavahemiku vahetuse võib üldjoontes jagada kolme perioodi:

1) 1918-1919 - katsed taastada katkenud vahetust, mis aga ei õnnestu valitseva poliitilise olukorra tõttu;

2) 1920-1929 - reorganiseerimise ja intensiivistamise periood. Taastatakse arvukalt endisi vahetussuhteid ja luuakse uusi;

3) 1930-1940 - kõrgperiood, mille lõpul vahetus vähenes II maailmasõja tõttu.

Käsitletava perioodi aruandlus peegeldab raamatukogu vahetust tervikuna, eraldamata välismaa asutusi kodumaisfest. Sissekanded aktsessiooniraamatutes, kartoteekides, vahetusega saadud ja saadetud väljaannete sissekanderaamatutes ei kajasta vahetatud eksemplaride arvu ei väljaannete ega asutuste kaupa. Selle tõttu pole võimalik välja selgitada täpset välisvahetuse mahtu. Võttes arvesse aga välispartnerite suurt ülekaalu, võib tõenäoliselt 90 % saadud väljaannetest omistada välisvahetusele. Nii võib arvestada ka 1. IV 1939 - 31. III 1940 toimetiste vastu saadud väljaannete puhul. Kõikidest vahetuspunktidest kokku sai raamatukogu toimetiste vastu selles ajavahemikus 4053 trükiüksust ajakirju, 3829 dissertatsioonid ja 239 raamatut (kokku 8121 trükiüksust), rahalises väärtuses 3405 kr. 75 senti eest (ajakirjad à -.25, väitekirjad à -.50, raamatud à kr. 2.-) /3, l. 7/. Samas ajavahemikus oli "Toimetusi" saadetud vahetusena järgmiselt: A-seeriat 799 vihikut, B-seeriat 751 vihikut, C-seeriat 353 vihikut, kokku 1903 vihikut /3, l. 9-11/.

Vastavalt Tartu ülikooli universaalsele profiilile oli ka raamatukogu poolt välisvahetusega komplekteeritav kirjandus

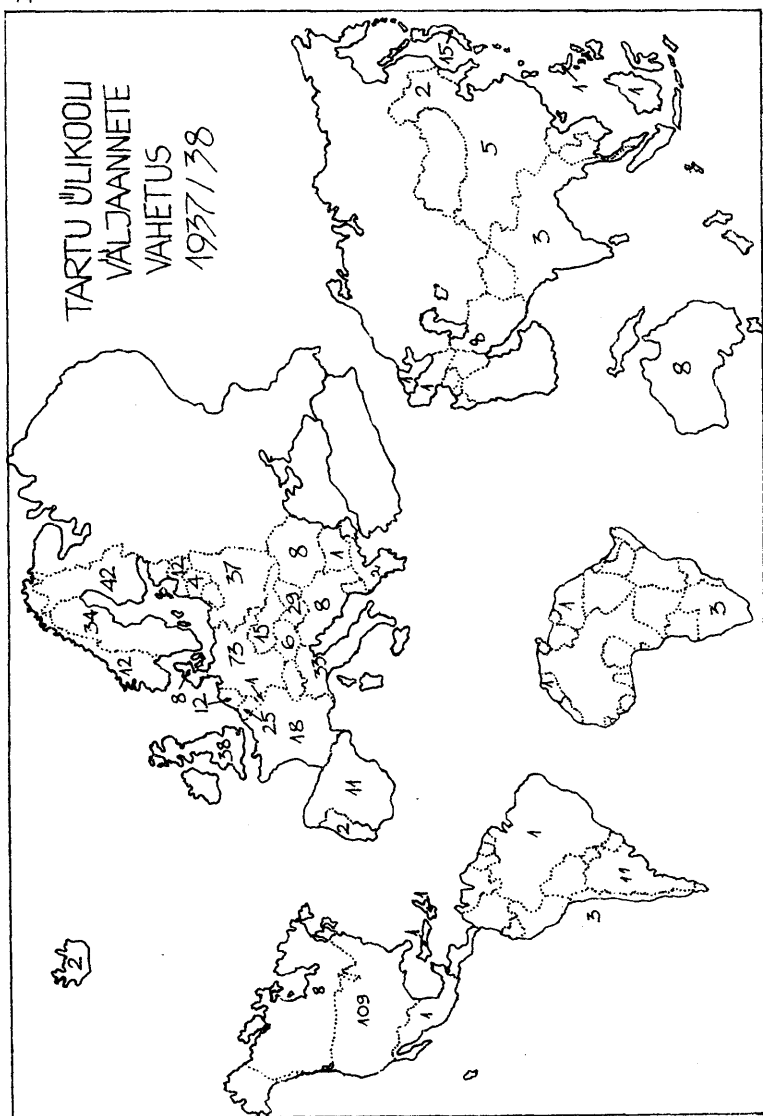
nii humanitaar- kui ka reaalteaduste valdkonnast, eelistama- ta üht teisele.

Vahetus oli tõhuseks abiks väliskirjanduse hankimisel, eriti majanduskriisi aastatel (1929-1933), mil raha kirjanduse ostmiseks kärbiti miinimumini.

Teiselt poolt olid "Toimetustes" avaldatud uurimistöe tulemused teadusmaailmas arvestatava väärtusega, mida näitas ka nende indekseerimine mitmes referaatajakirjas. Suur tähtsus oli neil veel Eesti Vabariigi tutvustamise seisukohalt.

Arhiiviallikad. Kirjandus

1. EAA, f. 2100, n. 9, s. 2.
2. EAA, f. 2100, n. 9, s. 3.
3. EAA, f. 2100, n. 9, s. 3a.
4. EAA, f. 2100, n. 9, s. 7.
5. EAA, f. 2100, n. 9, s. 9.
6. EAA, f. 2100, n. 9, s. 14.
7. EAA, f. 2100, n. 9, s. 20.
8. EAA, f. 2100, n. 9, s. 28.
9. EAA, f. 2100, n. 9, s. 45.
10. EAA, f. 2100, n. 9, s. 48.
11. EAA, f. 2100, n. 9, s. 52.
12. EAA, f. 2100, n. 9, s. 75.
13. EAA, f. 2100, n. 9, s. 78.
14. EAA, f. 2100, n. 9, s. 89.
15. EAA, f. 2100, n. 9, s. 90.
16. EAA, f. 2100, n. 9, s. 110.
17. EAA, f. 2100, n. 9, s. 120.
18. EAA, f. 2100, n. 9, s. 135.
19. TÜR KHO, f. 4, n. 2, s. 58.
20. TÜR KHO, f. 4, n. 2, s. 60.
21. TÜR KHO, f. 4, n. 2, s. 64.
22. Tolliseadus // Riigi Teataja. 1936. Nr. 74. Lk. 1565-1605.

Vahetuspunktide geograafiline paiknevus välismaal

Vahetuspunktide arv

	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38	1938/39	1939/40
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
<u>Europa</u>																				
Austria	4	4	3	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	6	6	6	6	6	7	7
Belgia	5	5	4	6	7	9	8	8	8	9	9	11	11	15	17	20	23	25	14	14
Bulgaaria	1	1	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2
Hispaania	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	5	8	8	8	9	9	11	11	11	11
Holland	3	3	4	4	5	10	9	9	9	9	9	10	10	10	10	12	12	12	11	11
Island	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	1	1
Itaalia	13	13	5	5	8	11	10	10	10	10	13	16	17	28	26	29	33	33	25	25
Jugoslaavia	2	2	1	1	2	3	4	4	4	4	4	4	4	6	6	6	8	8	8	8
Kreeka	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	5
Leedu	-	-	-	1	1	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3
Läti	1	1	4	4	5	8	7	7	7	7	10	10	10	10	10	11	11	12	8	8
Luksemburg	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	2
Norra	2	2	-	1	3	4	5	5	5	5	6	8	8	12	13	12	12	12	6	6

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Poola	5	5	1	4	8	13	13	13	13	13	13	14	19	20	24	29	28	33	37	23	23
Portugal	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	2	1	1
Iransusmaa	16	16	11	11	14	7	1	1	1	1	1	1	1	2	7	10	14	15	18	36	36
Rootsi	7	7	11	14	24	24	24	24	24	24	24	25	30	30	31	32	33	34	34	21	21
Rumeenia	5	5	2	2	2	6	6	6	6	6	6	6	7	7	7	7	8	8	8	6	6
Saksamaa	23	23	21	27	37	35	36	34	36	36	36	43	52	55	64	67	71	74	73	65	65
Soome	9	9	25	25	29	34	34	34	34	34	34	36	37	37	38	38	42	42	42	29	29
Suurbritannia	12	12	8	11	13	18	18	18	18	18	18	18	19	20	27	30	34	39	38	29	29
Šveits	6	6	7	7	9	10	10	10	10	10	10	10	13	13	14	15	16	18	18	12	12
Taani	2	2	3	3	4	5	5	5	5	5	5	6	7	7	7	8	8	8	8	9	9
Tšehhoslovakkia	3	3	4	4	4	5	7	7	7	7	7	7	10	10	12	12	14	14	15	11	11
Ungari	4	4	2	4	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	11	14	27	29	29	9	9
<u>Asia</u>																					
Filipiinid	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-
Hina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3	5	5	5	2	2
India	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	3	3	3	3	3	3	3
Jaapan	2	2	3	4	5	9	8	8	8	8	8	10	11	11	12	13	14	15	15	8	8
Kalimantan (Borneo)	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-
Landžuuria	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	2	2	-	-
Palestiina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Süüria	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<u>Põhja- ja Kesk-Ameerika</u>																					
Kanada	1	1	3	3	4	4	4	4	4	4	4	6	6	6	6	6	9	9	8	3	3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Kuuba	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Mehhiko	-	-	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Salvador	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
USA	13	13	32	36	45	58	58	58	58	57	60	69	69	77	78	108	108	110	56	56
<u>Lõuna-Ameerika</u>																				
Argentiina	1	1	2	2	5	5	5	5	5	5	6	8	9	9	9	9	9	11	6	6
Brasilia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1
Tšili	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	3	3	3	2	2
Uruguay	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	-	-
<u>Austraalia ja Okeania</u>																				
Austraalia	1	1	-	-	1	2	1	1	1	1	1	2	2	5	8	8	8	8	8	8
<u>Aafrika</u>																				
Egiptus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Lõuna-Aafrika Vabariik	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	2	3	3	2	2
Maroko	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1

144 144 162 191 256 305 297 295 297 298 331 386 395 474 504 583 618 630 450 450

EXCHANGE OF TARTU UNIVERSITY PROCEEDINGS
WITH FOREIGN SCIENTIFIC INSTITUTIONS

Leida Alver

Summary

In 1921 the serial of Tartu University proceedings "Ученые записки" was renamed "Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused" ("Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis") which soon became the main item of exchange with scientific institutions abroad. "Acta" was issued in 3 series: "A. Mathematica, physica, medica", "B. Humaniora" and "C. Annales". Articles in Estonian, English, French, German, Russian, Italian or Latin were contributed.

The number of exchange partners increased as the issue of copies grew and the scientific value of the publications rose. The main partners were foreign universities, academies of sciences, national libraries and scientific societies. In 1937 the number of partners amounted to over 600. Due to the break-out of WW II some agreements were cancelled and so by 1940 the number of exchange partners had diminished to 450.

From April 1, 1939 to March 31, 1940 1,903 volumes of "Acta" were exchanged for the total of 8,121 volumes. Literature on both sciences and humanities was equally acquired through foreign exchange to meet the versatile needs of the university (see "Acta" series).

Exchange played an important role in obtaining foreign literature especially during the economic crisis in 1929-1933 when the sums for buying books were cut to minimum.

On the other hand papers published in "Acta" were of considerable scientific value as "Acta" was indexed in several reference periodicals. "Acta" had also the important task of introducing the Republic of Estonia world-wide.

ОБМЕН "BESTI VABARIIGI TARTU ÜLIKOOI TOIMETUSED"
С ЗАРУБЕЖНЫМИ НАУЧНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ

Лейда Алвер
Резюме

Как продолжение "Ученых записок Императорского Юрьевского университета" с 1921 г. стали выходить в свет "Besti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused" ("Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis"). "Acta ..." издавали в трех сериях: "A. Mathematica, physica, medica", "B. Humaniora" и "C. Annales". Статьи печатались на эстонском, английском, французском, немецком, русском, итальянском или латинском языках. "Acta ..." являлись основой в обмене научными публикациями.

В развитии книгообмена можно выделить три периода:

1) 1918-1919 гг. - попытки восстановить прерванные войной связи, не увенчавшиеся успехом по причине неустойчивого политического положения;

2) 1920-1929 гг. - реорганизация и интенсификация обменных связей, восстановление контактов с большинством из прежних партнеров и создание новых связей;

3) 1930-1940 гг. - расцвет книгообменных связей.

Соответственно росту тиража отдельных номеров "Acta ..." и повышению их научной ценности росло и количество зарубежных партнеров по обмену. Основными партнерами стали университеты, академии наук, национальные библиотеки и научные общества. В 1937 г. было зарегистрировано более 600 партнеров по книгообмену, в последующие годы их количество начинает уменьшаться. Это было обусловлено различными причинами: аннулирование части договоров, начало второй мировой войны. В 1940 г. насчитывалось 450 пунктов по книгообмену.

В качестве примера можно привести данные по обмену за год (I.IV.1939 - 31.III.1940). За 1903 выпуска "Acta ..." было получено от зарубежных партнеров 8121 экземпляр научных изданий. В соответствии с универсальным характером Тартуского университета и его изданий (см. серии "Acta ...") литературу из-за рубежа комплектовали по гуманитарным, естественным и точным наукам.

Обмен являлся реальной возможностью получения иностранной литературы, особенно в годы экономического кризиса (1929-1933), когда финансы для покупки книг ограничивались до ми-

нимума.

"Acta ..." имели важное значение при ознакомлении с эстонской наукой за границей. Результаты исследовательских работ, опубликованные в "Acta ...", высоко ценились в научном мире. Об этом свидетельствует индексирование этого издания в нескольких реферативных журналах.